

Здравко ИВАНОВИЋ,* Мирослав ДОДЕРОВИЋ**

ГЕОЕКОНОМИКА И ГЕОПОЛИТИКА

УВОД

Цивилизација је цвјетала кад су људи измислили довитљиве, нове начине производње и социјалног живота, али то је обично учињено са украденим добрима. То потврђују грчки градови-државе, Римско царство, Елизабетанска Енглеска итд. Римско царство се снабдијевало житарицама са Сицилије, из Шпаније, Сј. Африке и Галиције. Цивилизације Европе су почивале на сребру и злату из рудника Новог свијета. Индустијска револуција и модерни империјализам се хране једно другим јер да нема јефтиног и лаког располагања сировинама (са других континената) не би дошло до индустријске експанзије и богаћења САД и Западне Европе.

Растуће диспропорције између брзине раста становништва, националних ресурса у најширем смислу ријечи – хране, сировина, интелектуалног потенцијала, биле су за британске теоретичаре основ за тражење економске мотивације геополитичкој активности националних држава. Ресурси, рад, технологија и капитал, тј. богатство су база знања и моћи, али уједно и производ знања и у заједништву креирању моћи. Економска моћ проистиче из економског потенцијала и економски интереси утичу на политичке одлуке, али не у потпуности као каква узрочно-посљедична веза. Економска моћ, изражена кроз богатство и знање, позиционира земљу у међународној заједници. То је релативна позиција која се мијења

* Проф. др Здравко Ивановић, Подгорица

** Доц. др Мирослав Додеровић, Универзитет Црне Горе, Филозофски факултет, Никшић

у зависности од галаксије држава, сама економска моћ важнија је у регионалним него у глобалним размјерама (овдје су релевантне и друге детерминанте). Из свих тих разлога, државе настоје да повећају своје богатство, унаприједе економију, да се интегришу у глобалну економију или траже ослонац моћи у опреми и наоружању, макар и по цијени одустајања од пречих људских потреба.

1. ИЗ ИСТОРИЈЕ ГЕОЕКОНОМИКЕ

На високим школама за државне чиновнике западноевропских држава XVII вијека предавана је камерална статистика, која је континуирано произишла из традиционалне дескриптивне политичке географије од периода великих географских открића. То је била мјешавина различитих података о државама – о територијама, границама, становништву, облику државног уређења, привредним гранама, војним снагама, дипломатији и финансијским ресурсима. Преко ње је географија уведена у образовање са садржајима статистичко-номенклативног карактера. Камералисти нијесу имали представу о динамичности географске средине и све су промјене сводили на утицај природних фактора. Најпознатији камералисти били су њемачки аутори Ј. Хибнер, Ахенвал и А. Бишинг (публиковао шест томова „*Neue erdbaschreibung*” – најновији опис Земље, 1792). Бишинг је увео у географију статистички материјал па га зато многи сматрају оснивачем егзактне политичке географије. Сматрао је да пловидба (саобраћај) може ослободити земље зависности од утицаја природних ресурса. Прогласио је принцип економске међузависности свијета. У Енглеској сличну концепцију гадји комерцијална (трговачка) географија са Г. Чисхолмом, док у Русији први приручник географије у четири дијела (1758–1772) пише С. Ф. Наковолин представљајући статистичко-географски опис држава. Данас камералну статистику можемо наћи континуирану са годишњацима типа „*Stetesmans yearbook*” или „*L' Etat du monde*”, „Страна мира” и др.

Сир Халфорд Мекингер (Mac Kinder) (1861–1947) је аутор дјела „Британија и британска мора” 1902, први универзитетски професор географије на Оксфорду, политичка личност, парламентарцац од 1910. до 1922. Заступао је на пољу глобалне економије протекционизам и империјализам, на пољу глобалне стратегије трговин-

ски рат, на пољу глобалне политике – биолошки империјализам, тј. био је ултраимперијалиста.

Хадсон (1857–1940) је био економиста и члан британског парламента и као либерал за разлику од конзервативних погледа Мекиндера, нападао је протекционизам са економске стране и заступао идеје слободне либералне трговине, као и систем кооперације између нација – за разлику од Мекиндерових конкурентских нација. Према његовом мишљењу свијет покреће моћ, а моћ опстаје на организованој „људској снази”, а не на „снази новца”. У својим идејама о „биомаси” он спаја економску и војну моћ.¹ Држава мора да његује своју људску моћ, прије него индустрију и трговину, да шири степен способности важних у току рата.²

У дјелу „Производња простора, територија и међународно политичке економија” (Agnew & Corbrige, 1995), аутори представљају нову глобалну геополитику, а основна идеја је да нове односе у међународној политици треба изучавати у историјском контексту. Периодизацију свјетског поретка су свели на три биланса у XIX и XX вијеку и то: Европска концепција (1815–1875), Британски геополитички поредак (1875–1945) и Биполарни поредак супер сила (1945–1990). Сваком од ових биланса одговара специфичан геополитички дискурс, којег аутори називају цивилизацијска или идеолошка геополитика. Савремену геополитику сагледавају са позиције трилатерале и проблема опадања САД у односу на могуће супарнике ЕУ на челу са Њемачком и Далеки исток на челу са Јапа-

¹ Док Мекиндер и даље сматра да „британска крв” има цивилизацијску мисију у колонијама, Хобсон третира империјализам као биолошки паразитизам бијеле расе у односу на „ниже расе” и као завјеру финансијског капитала. Њихови погледи на свијет су били тотално опречни у погледу на пут развоја свјетске економије и на природу економског богатства – за Мекиндера су најважнији били становништво и ресурси, а за Хобсона акумулација капитала. Њихови погледи уз свијет су били тотално опречни и у погледу на пут развоја свјетске економије и на природу економског богатства – за Мекиндера су најважнији били становништво и ресурси, а за Хобсона акумулације капитала. Шездесетих година у британској географији развија се психолошки (дихејвиористички) правац. Овај правац тежи да утврди међузавиност између психолошких особености личности и њихове оријентације у политичком понашању.

² Мирко Грчић, Политичка географија, Географски факултет, Београд, 2000, стр. 55.

ном. Изводе и закључак да држава слаби, док Америчке компаније цвјетају захваљујући прије свега међународном трансграничном бизнису, а не међународним политичким односима:

Роберт Штраус Хупе истиче да је за Сједињене Америчке Државе најважније питање „унификације глобуса под вођством те земље у току ове генерације”. На хитност остваривања тог циља Хупе упозорава због „политичког јачања азијских народа, које, ако се има у виду њихов веома велики демографски раст, може измијенити глобалну равнотежу снага и довести до већих или мањих конфликата и ратова, као и због чињенице да ће се значајније повећати број тзв. средњих земаља које ће бити у стању да прибаве нуклеарно оружје и друга средства за масовно уништавање. Због тога Хупе сматра да треба ићи на „успостављање јединствене свјетске владавине”. Он крајем педесетих година пише о слому СССР-а, и каже да ће „остати велика војна моћ те земље, војна моћ чија пријетња може бити чак и опаснија јер не постоји идеолошко „узмјеравање”. Хупе тврди да ће нови свјетски поредак „постати америчка универзална империја” на којој ће се „јасно видјети „маркица” америчког духа односно погледа на свијет”. Стога ће, према Хупеу, „свјетски поредак који се ствара означити посљедњу фазу у историјским промјенама и представљаће „капу” револуционарне епохе овога вијека”. У „глобалну игру” убацују се и друге различите „карте” као што су хришћанство, либерални интернационализам рузвелтовског типа, „група 7” најразвијенијих земаља свијета са Русијом, итд. Стога се на Западу скреће пажња да Американце чекају још бројне опасности од Њемачке, Јапана, Европске уније, Француске, Русије, Кине, исламског свијета.

2. ГЕОПОЛИТИКА И ГЕОЕКОНОМИКА РЕСУРСА

Са развојем производних снага и тековина индустријске револуције расли су апетити прије свега неких европских земаља, чијем је капиталу постао тијесан простор националних територија и који је тражио нове сировине, нова тржишта и робовску, бесплатну или јефтину радну снагу.³

³ Венеција је већ у XV вијеку морала да купује стоку за исхрану у Мађарској. Цариград, који је у XVI вијеку имао можда и 700.000 становника, јео је овчетину са Балкана, а жито са обала Црног мора и из Египта. Али да стро-

Пред Први свјетски рат најмоћнија колонијална империја која је освојила највише свјетских простора, постала је Велика Британија. Она је тада имала преко 33 милиона км² посједа на четири континента; иза ње се налазила Русија са 17,4 милиона км², Француска са 10,6 милиона км², затим Њемачка са око 3 милиона км² итд. На тај начин извршено је економско, политичко, културно и духовно поробљавање многих народа и земаља, насилно су им отета многа природна богатства, милиони људи су постали робовска радна снага, спроведена је експлоатација у најгрубљем виду, погажена је традиција и древна култура многих старих народа, а наметнут је туђи систем вриједности и најгрубље владавине људима.

Побједници и побијеђени у Првом свјетском рату спремали су се за коначан обрачун. Идеја реваншизма све је више добијала присталице, нарочито у Њемачкој, гдје је нацистички режим настојао да поврати стару моћ Њемачке, тражећи ревизију мировних уговора, наоружање, освајање туђих територија и уништавање читавих нација и раса. И, коначно, крајем тридесетих и почетком четрдесетих година XX вијека дошло је до највећег ратног сукоба у историји људског рода. У рату је узела учешће 61 земља са преко 2 милијарде људи.

Проблем сировина као геополитички проблем појавио се у XIX вијеку, одговор су биле колонијалне империје и војнополитичка доминација метрополе, као први свјетски економски систем назван *Pax Britanica*. Послије Другог свјетског рата настао је нови систем – *Pax Americana*, са карактером транснационалног система и неоколонијалне економске доминације. У периодима колонијалног и транснационалног свјетског поретка, приличан број земаља у развоју се „специјализовао” за монокултурну производњу и уску извозну структуру и остао зависан од увоза индустријске робе, коју карактерише стабилност цијена, а сировине велика нестабилност цијена и обима извоза кроз дугорочну тенденцију опадања цијена већине сировина. Земље произвођаче сировина угрожава развој хемијске индустрије (синтетички каучук, вјештачка влакна, синтетичке бјеланчевине, вјештачки материјали), али и берзанске шпе-

ги султан није држао ствари у рукама, велики град би био погођен великим несташицама, скупоћом и глађу. И заиста, овакве недаће су га повремено и сналазиле касније, како су пролазиле године.

кулације и сл. У случајевима недостатка сировина развијене земље отклањају ту опасност на више начина:

- 1) Стварањем резерви (стратешких сировина, нафте и сл.),
- 2) Истраживањем ресурса на властитој територији и технологија нове генерације (екстракције нафте из уљаних шкриљаца, претварање угља у гас и алтернативних извора енергије),
- 3) Инвестирање и трансфер технологија у земље богате сировинама.

По обиму трговине у земљама у развоју доминира нафта, бакар, шећер, фосфати, памук, калај и каучук.

„Технолошка дистанца” је основна теоријска концепција којом се објашњава међународна геополитика ресурса, тј. однос између технологије и ресурса на свјетском тржишту. У једној држави неравнотежа између технолошког развоја индустрије и резерви природних ресурса изазива завиности, тако да спољнополитичка дјелатност сваке државе опслужује конкретан економски интерес пропорцијалан „технолошкој дистанци” између технологије коју посједује и потребних ресурса. Све се ово огледа у тежњи технолошки развијених држава да политички и економски утичу у недовољно развијеним државама богатим природним и људским ресурсима, као и издвајање „сфера утицаја” у сировинским регионима путем стављања локалних држава у директну зависност од индустријске геополитичке силе.⁴ Ширење тих сфера утицаја ствара конфликте међу економским велесилама. Таква геополитичка

⁴ Норман Гирван, економиста са Јамајке који је проучио чилеанску индустрију бакра истиче да је у II свјетском рату Чиле добио улогу да опскрбљује ратну машинерију великим количинама јефтиног бакра. Парола Унидад Популар, коалиције која је на власт довела Салвадора Аљендеа послје избора 1970, гласила је „Ahora, el cobre es Chileno”. Али тај изазов је био за мултинационалне компаније произвођача бакра као црвена застава што је мобилисала опозицију у САД, која је три године послје помогла да се Алленде сруши у крвавом државном удару. Када је Аљенде побједио он је узео руднике без исплате накнаде – тврдећи да су се компаније већ наплатиле вишковима профита којег су изнијеле из земље – Kennecott и Anaconda су вршиле снажан притисак на владу САД да прикљешти режим одбијањем кредита и подршком против Аљендеовских снага у земљи. Компаније су мислиле исто што и Хенри Кисинџер: „Не знам зашто морамо стајати скрштених руку и посматрати како земља хрли у комунизам због неодговорности њезина властитог народа”.

стратегија зависи од реалних могућности везаних економском, војном, политичком и дипломатском моћи као и националних економских интереса директно зависних размјери „технолошке дистанце”. Војна средства за регулисање технолошке дистанце задуго су очувана као доминантна у међународним односима.

Ко убира приход од другог по величини извора нафте Ирак чему је Буш тежио, може да преобрази читаво свјетско тржиште нафте. Као амерички протекторат Ирак би могао да за кратко вријеме удвостручи производњу сирове нафте, што би драстично смањило цијене и поново покренуло привредни раст у САД. Осим тога, слободно располагање ирачком нафтом Вашингтону би омогућило да се дистанцира од Саудијске Арабије која се све више схвата и третира као уточиште и легло радикалног исламизма. Готово невјероватни сценарио новог поретка на Блиском истоку, о којем је говорио амерички потпредсједник Ричард Чејни, значио би распарчавање Саудијске Арабије. У том случају би провинција Хаса, гдје се налазе најважније саудијске резерве нафте и гдје је становништво углавном шиитске вјероисповијести, постала независан емират под америчким протекторатом.

Бивши технолог „Мобила”, а сада стручњак за инвестирање њујоршке брокерске фирме „Фајнсток енд ко” Федел Гајт обавијестио је 50 највећих пензионих фондова и финансијских инвеститора прије Божића да се у ирачком рату „све врти око нафте” и да глобална борба против тероризма представља само „камуфлажу” како би се замаскирао стварни циљ: „Американци немају ништа против ирачког народа, али наш начин живота зависи од 20 милиона барела дневно, а пола ове количине мора да се увезе. Ми смо као пацијент на нафтној дијализи. То је питање живота или смрти. Паметни људи – у Вашингтону – сви то знају, али то се у принципу не рекламира у оним емисијама које имају највише гледалаца”.

Гајт каже да је напад на Ирак у очима Вашингтона попримио виталан значај због тога што се политичари и стручњаци за безбједност прибојавају да Саудијска Арабија, традиционални снабдјевач САД нафтом, представља политичко „буре барута, које ће експлодирати изнутра. Од укупно 22 милиона људи у Саудијској Арабији половина је млађа од 25 година, а половина ових потоњих нема посао. Многи хоће да виде крај власти краљевске породице и њени дани су одбројани, без обзира на то да ли ће то по-

трајати пет мјесеци или пет година. Ако Саудијска Арабија падне у руке муслиманских фундаменталиста, и ако извоз буде обустављен, нигдје другдје нема довољно резервне нафте да се овај недостатак надокнади”.⁵

Ако би се наставила мисија даље, и послије рата против Ирака, убрзо би услиједио и рат против Ирана који је Буш већ означио као „осовину зла”. Иранске залихе нафте и земног гаса допуниле би чудесни плијен који Вашингтон жели да освоји у првом рату нове империјалистичке ере.

3. ФОРМИРАЊЕ СВЈЕТСКОГ ГЕОЕКОНОМСКОГ СИСТЕМА

Савремени социјално-економски, политички и културни процеси су повезани са „глобалним” свјетским геоекономским системом, што значи да је свјетска економија фундаментална основа свјетске заједнице. Национална економска достигнућа није могуће објаснити ван контекста свјетских економских процеса, тј. у којем систему лежи и просторно и временски универзализација тржишта.

Свјетска економија је систем формиран и организован усљед капиталистичког начина производње, чији је основни критеријум профитабилност и акумулација капитала за даље ширење. Капиталистичко тржиште је настало у Европи, средином XVI вијека, одакле је ширило своју сферу утицаја „прогутавши већину региона свијета” (Мироненко, 1994).

Процеси формирања свјетског система су се усложњавали, а међузависност држава се повећавала тако да у XIX и XX вијеку имамо три основне конкурентске политичке идеологије са својим погледима и ставовима према свјетском економском систему:

1. Империјалистичка, која се базира на интересним сферама метропола;

⁵ У мрежу је увучена и Саудијска Арабија, највећи испоручилац нафте Америци (1,82 милиона барела дневно). Приступ ирачким нафтним пољима могао би да смањи ову зависност и да пружи већу подршку америчком курсу против владајућег режима у Ријаду. Штавише, 15 од 19 терориста Ал Каиде, који су извели напад 11. септембра, били су поријеклом из Саудијске Арабије, као уосталом и сам Осама бин Ладен. Рат против Ирака, само је почетак остварења новог глобалног поретка према рецепту САД.

2. Социјалистичка која се базира на принципу пролетерског интернационализма као свјетског процеса кроз класну борбу и конфронтације, али је за нормалну сарадњу потребан концензус и руковођење општечовјечанским принципима;

3. Либерална, базирана на принципу слободне свјетске трговине која је једино могућа у условима мира, политичке стабилности и одсуства вјештачких ограничења међународне конкуренције.

Свјетска тржишна економија је прошла кроз неколико просторно временских стадијума, од којих је сваки имао свој одређени центар (економскоразвијени регион и на значајнијој дистанци зависна и заостала периферија). Смјена центара свјетске економије означавала је настанак нових технологија у областима коришћења енергије и организација трговине. У почетку је Европа била центар, касније САД и Јапан. У XIX вијеку из локалне постаје свјетска економија која почиње да функционише као самоорганизациони систем, способан да регулише међугранске и регионалне пропорције у планетарном размјеру. Главни тржишни модел који сад у њој игра улогу је западно-цивилизацијски.

Савремени свјетски економски систем је под хегемонијом САД гдје је и свјетска економија добила карактеристику масовне производње и широке потрошње, тзв. фордизам, настао у релацијама између крупног бизниса, масовне запошљености и велике власти, што је касније исходило „бумом” животног стандарда у многим државама. Тај бум је још увијек зависан од експанзије свјетске трговине и међународних инвестиционих токова под кишобраном америчке финансијске и војне моћи. Усљед овога израсла је серија региона крупне производње у свјетској економији – Средњи запад у САД, Западни Мидлендс у Британији, Рур у Њемачкој, Токио-Јокохама у Јапану, који су постали свјетски финансијски, управни и пословни центри.

На крају крајева, надмоћ САД тешко да представља неки нови феномен. Америка већ готово читаво стољеће представља водећу свјетску силу. Око 1900. САД су постале најбогатија земља на свијету. Године 1919. су одлучно интервенисале како би помогле да се добије највећи рат у историји. Године 1945. предводиле су савезничке снаге да побиједу у Другом свијетском рату. Наредних 10 година, Америка је остваривала 50 посто свјетског БДП што је удио знатно већи од данашњег.

САД су формирале Уједињене нације, систем економске сарадње из Бретон Вудса и десетине других међународних организација. Америка је помогла да остатак свијета поново стане на ноге, пумпајући у њега велике количине помоћи и приватних инвестиција. Окосница ових напора, Маршалов план, била је вриједна 120 милијарди данашњих долара. Међу овим напорима, значајно мјесто је заузимала и посебна пажња која се поклања дипломатији. Шта је морало значити за Френклина Рузвелта – на врхунцу моћи – да пређе пола свијета до Техерана и Јалте да би се 1943. и 1945. састао са Черчиллом и Стаљином. Рузвелт је био болестан човјек, парализован од струка наниже, који је на ногама носио челичне протезе тешке 10 фунти. 40 сати путовања морем и ваздухом исцрпјело му је животну енергију. Он није морао да иде. Имао је пуно замјеника – Маршала, Ајзенхауера – који су могли да обаве посао. А сигурно је могао и да позове друге да дођу ближе њему. Рузвелт је, међутим разумио да америчка моћ мора да буде удружена са великодушностју духа. Он је инсистирао да британским командантима, као што је Монтгомери, припадне поштен удио ратне славе. Он је увео Кину у Савјет безбједности УН, мада је то била сиромашна сељачка земља, јер је вјеровао да је важно да највећа азијска земља буде заступљена у најважнијем свјетском тијелу. Вриједи се подсјетити Рузвелтових најчувенијих ријечи: „Говори благо, а носи велику батину”.⁶

Неразвијене земље налазе се данас под влашћу финансијског капитала, односно међународних и мултинационалних финансијских институција које дају кредите многим земљама уз два подједнако тешка услова: са великим каматним стопама и најчешће уз одређене политичке услове – спровођење економских реформи и стварање одговарајућег система политичких односа. Из исто-

⁶ Аустралијанац Овен Харис је прије готово 10 година у једном чланку у часопису „Форин Аферс” предвидео нешто чему данас можда присуствујемо: опадање „Запада”, оног Запада који је представљао поуздану геополитичку осовину, која пуца са нестанком заједничког непријатеља. Европа је представљала главну позорницу Другог свјетског рата и хладног рата, али не представља средиште „рата против тероризма”. Разлика у моћи се повећала. САД нијесу само једина свјетска суперсила. Оне су хиперсила, чији ће војни издаци ускоро достићи обим издатака 15 најјачих земаља након ње заједно. Своју релативно сличну економску моћ ЕУ није ни приближно преточила у војну моћ, или у спољнополитички утицај.

рије је, међутим, познато да је на примјер Енглеска пропагирала слободну трговину и либерализацију тек када је постала богата и са двоструко више капитала по становнику, у односу на друге земље. Корпорације су постале свемоћне, што значи да су стекле права држава и све чешће замјењују националну државу и њен суверенитет.

У томе своје значајно мјесто, и често одлучујућу улогу, имају највиши органи држава окупљени у појединим организацијама као што је на примјер бивша Европска заједница, а сада Европска унија. У том савезу до детаља се утврђују цијене пољопривредних и других производа, одлуке које о томе доносе министри разних ресора на својим сједницама, упркос незадовољству и пасивном отпору, обавезне су за све земље чланице те алијансе.

Компаније су замијениле класично колонијално присуство на територијама гдје се налазила значајна сировинска база колонијалних империја и преузеле су контролу свих најважнијих прерађивачких и транспортних токова свих важнијих сировина и роба. Већ крајем седамдесетих година XX вијека, пет транснационалних корпорација контролисало је преко 80% промета, прераде, транспорта и пласмана сваке од двадесет најважнијих сировина.

У вези с тим, аналитичари економских односа у свијету, с разлогом констатују да није чудно да у кризним ситуацијама, када је угрожен национални банкарско-финансијски систем САД, усљед могућег банкрутства неке од већих банака, засједа и иницира одговарајуће мјере Савјета за националну безбједност.

3. 1. Структура свјетској геоекономској сисџема

Када је на прелазу из XIX вијека у XX извоз роба био допуњен извозом капитала, десиле су се принципијелне измјене на свјетском тржишту. Са овом промјеном повезан је настанак новог субјекта међународних економских веза – транснационалних кооперација (компаније, банке) које од седамдесетих година XX вијека играју водећу улогу у свјетској економији. Ове компаније су врло флексибилан елемент свјетске економије, способан да смањи контрасте међу развијеним и земљама у развоју брзим кретањем капитала и технологија од мјеста до мјеста. За њих не постоје границе држава у традиционалном смислу ријечи, јер оне спутавају међународну трговину успостављањем монопола. Ово под-

стиче полет у банакарству, безбједности, хотелијерству, аеропревозу и туризму, али и једну нову ставку међународне културе – нови глобални систем скупљања и коришћења информација. Све се ово своди и везано је са општим симболима америчке моћи – разноврсним компанијама (Хилтон, Холидеј Ин, Авис, ЕССО, Мобил, ИБМ, Микрософт, Кока-Кола, Мекдоналдс), медијима, туризмом, науком и бизнисом. Улога и релативна моћ националне државе је значајно смањена.

Двије конфронтиране тенденције унутар свјетског система непрекидно се гложе: једна универзалистичка (јединствена економска основа) и друга партикуларистичка (посебности културно-политичких ентитета – држава). Ово је позитивно и одлучујуће јер перверзивно дјелује на могућност да једна држава успостави контролу над цијелим свјетским економским системом (политички контролисаним, и нестанком конкурентности) и створи тзв. свијет – империју. У одређеним периодима ствара се систем блокова конкурентских држава. Постоји и могућност да слабије земље мијењају економску ситуацију у свијету (цијенама нафте), док раст у новоиндустријализованим земљама има ефекат на економске предјеле свјетског центра.

Просторна структура је саставни дио свјетског система. Теорија „центар – периферија” у савременим економским односима види оквире тродјелне просторне структуре (центар – полупериферија – периферија) одражавајући хијерархију у економском утицају и асиметрију у међузонским односима свјетског економског простора⁷. Географију не можемо укључити у дати проблем јер простор и вријеме добијају другачије значење – простор је недјелив,

⁷ У недавно објављеној студији Међународне организације рада (ILO) изнијет је податак да 120 милиона радника из других, углавном сиромашних земаља, ради у иностранству. Економски богате земље преузимају, привлаче и врше крађу и прекрађу стручњака за рад на новим технологијама, што доводи до „одливања мозгова”, док истовремено милиони људи из неразвијених земаља траже посао у земљама са већим надницама. Миграције радне снаге су усмјерене са југа према сјеверу. Занимљив је, међутим, податак да је Русија послје распада бившег Совјетског Савеза примила преко девет милиона досељеника. Овакво кретање радне снаге доноси земљама имиграције велике зараде јер је та радна снага знатно јефтинија од домаће. Према подацима Међународне организације рада, на тржишту се налази велики број илегалних радника који „зараде” око седам милијарди до-

без геополитичких ентитета јер је сав у интеракцијама, тропростор више не дијеле кретања људи, постојање региона и држава, већ је то цјеловит свјетски систем – јединствена свјетска капиталистичка економија.

Сувереност државе је у новом међународном систему потпуно ограничена, чак се поставља и питање јесу ли државе прави носиоци суверенитета и моћи у међудржавном систему (мултинационалне компаније, међународне економске и политичке интеграције). Државама одговара „мала” политика и мали простор, а свјетском систему „велика” политика и глобални простор са економским и политичким структурама које трају и трансформишу се у дугорочним, секуларним процесима. Такав простор се родио у Европи у XVI вијеку са стварањем свјетског система и проширио се на цијелу планету, у хијерархијској структури: центар – полупериферија – периферија. Обједињен је јединственом подјелом рада на чијим основама се установљавају робни ланци по којима се „пењу и силазе” произвођачи-појединци, компаније или државе.

У децентрализованом свјетској економији која настаје 1990-их година, нове комуникационе технологије, нови облици кооперативних организација и нове пословне услуге интензивирале су „вријеме-просторну компресију”, убрзавајући временске хоризонте економских и политичких активности и проширујући њихове просторне домете.

Простор и вријеме свјетског система су најзначајније координате у овом приступу. У условима информационе и телекомуникационе револуције и све гушћег и ширег транспортног система настаје убрзано зближавање најудаљенијих земаља и њихових региона, формирајући у просторној структури свјетске економије висок ниво сложености и разноврсности. Општу слику усложњавају регионални и међународни интеграциони блокови (ЕУ, НАФТА, Апек). Сама логика и апарат државе није пренесен на транснационалне економске или политичке интеграције, али усљед неофордизма и тржишних закона велики број држава преузима кооперативне стратегије различитих врста.

лара годишње. Процењује се да само у Европи илегално ради 15–30 одсто досељеника.

4. ГЕОЕКОНОМИКА, СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Економска и трговинска питања заузимају све значајније мјесто у међународној политици развијених земаља. Отуда и термин „геоекономика” којим се допуњује геополитички приступ, пошто се наглашава фундаметална улога економике у новој свјетској конфигурацији и заштити националних интереса великих сила.

Разлог тренутне заинтересованости за различите анализе је чињеница да цијели свијет изгледа упада у економску кризу. Јасно је да то није само проблем неке поједине државе, већ је то свјетски проблем. Надаље, изгледа да ово није први пут да се у свијету догађа глобална криза. Враћајући се у прошлост, такви догађаји су мање јасни. Али историчари економије налазе економске кризе за вријеме касне викторијанске ере прије 1850. године – познате „гладне четрдесете”. Између свих криза било је опоравака и раста. Посљедњи примјер је свјетски послеријатни бум. Али је мали корак од тих једноставних закључака, до идеје да је свјетска економија добила кружни ток. Први човјек који је предочио такву шему је руски економист *Kondratieff*, и данашњи педесетогодишњи циклуси су именовани по њему.

Као и сви модели центар – периферија постоји могућност да центар искориштава, а да је периферија искориштавана. Али не може се догодити да искориштавају једна другу. То се догађа у другачијим процесима, који се догађају у другачијим зонама. Процес центар – периферија је супротан типовима комплексних производних односа. Једноставним ријечима процес центар – периферија се састоји од односа који укључују релативно високе наднице, напреднију технологију и разнолику производњу, док периферијски процеси укључују ниже наднице, старију технологију и једноставнију производњу. Ово су опште особине. Природа друштва се мијења сталном еволуцијом свјетске економије. Важно је разумјети да ови процеси нијесу одређени производњом одређеног производа. Два добра примјера ово илуструју. У касном XIX вијеку, Индија је била организована да снабдијева Ланцасхире памуком, а Аустралија да снабдијева Јорксхире вуном. Обје су производиле сировине за британску текстилну индустрију, тако да је њихова економска функција у свјетској економији била врло слична. Ипак социјални односи створени у ове двије производње су били различити, пошто је једна била периферијски процес, а друга трансплантарни процес периферије.

ферије. Посао ове двије земље јасно је зависио од социјалних односа, а не од одређене врсте производа. Други примјер сличног производа који је довео до различитих посљедица због производних односа је разлика између тврдог дрвета у централној Африци, и производње меког дрвета у Средњој Америци и Скандинавији. Овај први укључује скупо дрво и јефтину радну снагу, а други јефтино дрво и скупу радну снагу. Позиција коју заузимамо интерпретирајући политичке догађаје у свјетској економији је заснована почетком XX вијека. Овдје се уочио капиталистички начин производње који искључује економски вишак производа за акумулацију унутар свјетске економије. Тај производ је експониран на два начина:

1. Преко продаје на тржишту;
2. Употребе политичке и војне моћи да би се добио вишак.

Наравно да ово не може да доминира системом. У том случају, он би се трансформисао у нови начин производње. Али не би требало да буде потцијењен као процес свјетске економије. Од почетног шпанског искоришћавање Новог свијета, до данашње подршке вишенационалних удружења и интереса њихове домовине, обично САД. Важна поента је да та два метода експропријације, не би требала бити приказана као два одвојена процеса или двије логике једне „политичке”, а друга „економске”. Примјер у Индонезији, четвртој најнасељенијој земљи на свијету 30 година напора према развоју и борби против сиромаштва, једним ударцем уништени су само једном годином монетарних шпекулација. У Русији инвеститори у инфраструктуру и индустријска постројења су били на нули као посљедица шок-терапије које су препоручене од Међународног монетарног фонда.

Падом гвоздене завјесе 1989. године јавља се јединствена прилика да се отвори пут економског напретка Европе, у којима би се западне европске земље могле ангажовати у обнови бивших комунистичких земаља. Производни троугао Париз – Беч – Берлин, како се данас назива „великом радионицом” у средишту Европе требало би да покрене сусједне производне снаге, постављајући коридоре развоја који би се састали на Истоку у евроазијском подручју⁸.

⁸ Економске проблеме прате демографски. У готово свим европским државама стопа наталитета није довољна за одржавање садашње популације, која је већ недовољна за задовољавање потребе за радом у глобализованој привреди. Процент оних које ће издржавати све мања радна снага драма-

Сада се одмјеравају снаге и економска моћ у троуглу САД – Европска Унија – Јапан, уз притајене припреме Кине да се ускоро равноправно укључи у свјетску економску утакмицу. И у овој прилици снажно је испољено сазнање да је економска снага битан фактор који обезбјеђује и политичку моћ. Ту везу својевремено је формулисао у једној изјави амерички државни секретар Кристофер Ријечима: „У периоду након хладног рата, безбједност ће зависити како од јаке војне силе, тако и од јаке привреде”. О томе упечатљиво говори податак да се од 110 кључних технологија у свијету, 43 налазе у САД, 34 у Европској унији, а 33 у Јапану. У том троуглу креће се и највећи дио производних програма. Тако је према познатом научнику Рикарду Петерлеу, који се позива на једну научну студију, 92% од 4200 кључних стратегијских уговора између предузећа у цијелом свијету, који су реализовани у протеклој деценији, склопљено између фирми из земаља тзв. „тријаде”.

У земљама у развоју у којима данас живи 80% становништва свијета, обавља се свега 12% индустријске производње, 17%–18% извоза, док те земље остварују свега 16%–20% друштвеног производа у свијету. У исто вријеме у групи земаља са високим индустријским и технолошким развијеним економијама концентрисано је 92% укупног свјетског капитала. За отплату дугова неразвијених земаља одлази готово 30% њиховог друштвеног производа, а многе земље у те сврхе дају цјелокупну националну штедњу.

5. ГЕОПОЛИТИЧКА И ГЕОЕКОНОМСКА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈА

Први свијетски рат довео је до снажног преокрета у цјелокупној производњи САД. Оне су у току три године снабђевале већи дио Европе храном и ратним средствима, а 1917. год. ушле су и саме у рат против Централних сила. Цијене аграрних производа нагло су скочиле и производња је порасла. Индустрија је почела пуним капацитетом да производи за Европу, а подизала се и нова индустрија у вези са потребама рата. Незапослености је нестало. Далеко од ратних разарања и осталих недаћа становништво САД осјетило је рат као економски просперитет. САД су у том рату по-

тично ће расти, укупна популација већине европских држава опашће стрмоглаво, а све то уз растуће демографске притиске из сиромашних земаља на рубовима истока и југа Европе.

зајмиле својим савезницама 10 милијарди долара и ти им зајмови никад нијесу били враћени. Упркос томе, рат је повољно дјеловао на цјелокупну привреду.

У Другом свијетском рату поновиле су се појаве само у много већем обиму. САД су дале својим савезницима у борби против фашизма бесплатно што намирница, што индустријских производа и оружја у вриједности од 50 милијарди долара. Саме су послале преко мора у борбу 10 милиона својих грађана и утрошиле у ратни материјал и у ратне операције 280 милијарди долара. Све државе на чијој се територији водио рат, побједничке и поражене, доживјеле су страховита разарања и нашле се при крају рата на рубу економске пропасти. САД су због просторне удаљености од бојишта имале срећу да су и овог пута остале поштеђене од ратних разарања. Упркос големим ратним трошковима свеколика производња и економска моћ САД се нагло дигла високо изнад мирнодопске. Никле су нове индустрије. Почео се искоришћавати нови облик енергије – атомску. Цјелокупна пољопривредна производња порасла је за више од 30% у односу на предратно раздобље. Нестало је незапослености. Многе фабрике радиле су дан и ноћ. Наднице индустријских радника су порасле за скоро 100% док су цијене артикала порасле свега 25%. Пораст надница и профита био је праћен и порастом фармерског дохотка. Повећани извоз животних намирница и повећана потрошња у самој земљи, уз гарантовану проћу по повишеним цијенама, повисили су просјечан доходак фармера за више од 200%. Награде службеника и других категорија радног становништва нијесу заостале у том општем порасту прихода. Десет милиона америчких војника дијелили су са својим савезницима све страхоте рата, али територија САД и њихово остало становништво остали су нетакнути.

У току Другог свјетског рата стратеги, планери и непосредни актери у спровођењу америчке спољне политике пројектовали су дугорочне потезе који би омогућили да се након окончања свјетског сукоба искористи нарасла моћ Америке и почне са конкретним мјерама за остваривање америчког сна за доминацијом свјетским пространствима и свјетским богатствима, ријечју – за успостављањем планетарне хегемоније. Позната је чињеница да су највеће америчке компаније (Рокфелерова компанија) током рата одржавале тијесне економске везе са економским стубовима Хитлеро-

ве нацистичке војне индустрије као што су Круп и друге фирме из војно индустријског комплекса.

Економска ситуација у свијету у односу развијени – неразвијени у бити се не мијења, премда је политичка ситуација донекле измијењена. Трансфер богатства остаје у већем дијелу једносмјеран, од неразвијених према развијеним. Институције развијених земаља успостављају нове верзије колонијализма. Њихов супериорни однос и економска снага омогућују им да доминирају над многим туристичким регијама. На том туристичком експлоатираном простору успјешно су дефинисане економске користи, но с непрецизним некономским посљедицама. У том процесу и међуодносу поједине земље, које у туризму виде излаз из економских потешкоћа или пак носиоца развоја, најчешће не посвећују пажњу оним аспектима теорије политичке економије које се тичу њихових трајних односа. Због недостатка тог механизма у развоју туризма у економијама неразвијених земаља развојна је стратегија врло мутна. Догађа се тако да неке земље потпуно промаше жељене економске циљеве.

Насупрот овом растакању националне економије и националних друштвених система, традиционална су средства државне интервенције, чини се, застарјела и онемоћала. Између осталог, глобална политика економске обнове захтијева овладавање полугама националне економије. А сада је та економија све мање „национална”, а све више „свјетска”. У правилу економске полуге све више измичу држави. У посљедњих двадесетак година већина глобалних политика економског развоја је пропала. Но, због друштвено економских проблема, који заправо угрожавају свјетско друштво, биће потребно, прије или касније, употребљавање међународних регулативних механизма ради економског преживљавања свијета (Guay и Lefebvre, 1995).

Саобраћајни системи у правилу су у тијесном међуодносу са економским развитком. У ширем погледу они су одраз геоекономских процеса на различитим нивоим. Бројне расправе о саобраћајној инфраструктури за XXI вијек указују на геополитичку сложеност развоја прометних токова. Све бројније су оне које указују на централно-азијске нове доктрине НАТО-а. Те доктрине су у спрези са наилазећим интеграцијским процесима.

Геополитичка дестабилизација повезана је са проходношћу старог „пута свиле” и западноевропског и америчког интереса. То је

најзначајнија сфера за евроазијске интеграције у корист Запада. Данас се поставља питање како нове политичке доктрине интересних сфера Запада у подручју Блиског и Далеког истока, односно подручју Кавказа и Средишње Азије, утичу на даљни ток геоекономске стабилизације. Користећи се новом доктрином, НАТО са војног гледишта улази у геоекономску сферу интереса, покушавајући формирати економски простор изван Европске уније.

Русија у подручју Балкана губи утицај. Кину, иако је сила која припада Савјету безбедности Запад не сматра важним стратешким партнером с којим треба тражити рјешење највећих стратешких питања. Земљама Западне Европе од стране САД Њемачкој, Француској и Италији упућена је порука о њеним интересима на глобалном правцу евроазијске регије. Европа не располаже политиком и стратегијом, војним могућностима да би се одупрла геополитичким плановима који долазе из центра англоамеричке моћи, чак и кад они директно угрожавају њене интересе. Економско и инфраструктурно слабљење и ситуација у којој се тражи успостављање једног „про-западног” режима стварају геовојни простор између европских регија и НАТО-а. На тај начин се ствара коридор који се од Атланске обале шири до Средишње Азије, односно Кавказа.⁹

Још далеке 1987. године у САД се појавила књига бестселер британског аналитичара Пола Кенедија, са Јејл универзитета, у којој у широкој историјској панорами он описује узорке „успона и пада великих сила”. Према његовој тези, велике силе губе моћ када на себе преузму више терета него што могу да поднесу, ако се економски даље не развијају и ако њихове борбене снаге интервенишу у превеликом броју сукоба, ако њихова способност за индустријске иновације ослаби, а издаци за наоружање превише нарасту. Кенедијева књига, по општој оцјени аналитичара у свијету, није ништа изгубила на актуелности, напротив, ова обимна упоредна студија

⁹ Надмоћ САД тешко да представља неки нови феномен. Америка већ готово читаво стољеће представља водећу свјетску силу. Око 1900. САД су постале најбогатија земља на свијету. Године 1919. су одлучно интервенисале како би помогле да се добије највећи рат у историји. Године 1945. предводиле су савезничке снаге да побиједу у Другом свијетском рату. Наредних 10 година, Америка је остваривала 50 посто свјетског БДП-а, што је удво знатно већи од данашњег.

постаје све актуелнија захваљујући Кенедијевој прогнози релативног опадања америчке водеће улоге у свијету.

Један од најутицајнијих противника Кенедијеве тезе о опадању Америке био је Џозеф Нај, који је 1990. године објавио књигу „Обавезна да води” у којој задатак Америке да води свијет образлаже њеном огромном нагомиланом снагом без преседана. Ова снага, додуше, почива и на економској снази, и на jakim борбеним снагама, али нарочито на „меким” средствима моћи, као што су привлачност културних вриједности, утицај у међународним организацијама и научно-технолошка предност у односу на друга друштва. Супротно Кенедију, Нај прориче успон америчке моћи. САД би, додуше, морале изаћи на крај са сасвим новим изазовима; најважнији међу њима представља настанак оне наднационалне међузависности која се све више шири као посљедица процеса глобализације.

Десетак година касније, Нај поново објављује књигу о америчкој спољној политици, „Парадокс америчке моћи”, са програмским поднасловом „Зашто једина свјетска суперсила не може сама”. Зашто САД не могу саме, Нај износи кроз једну слику: међународна политика је данас компликована као партија шаха која се игра на три паралелна нивоа. На једном нивоу ријеч је о војној моћи, и ту САД не морају да се боје никаквог ривала. На наредном нивоу ријеч је о економској моћи и утицају, и ту САД већ наилазе на низ ојачалих конкурената, на примјер, на ЕУ. На трећем нивоу, коначно, дјелују недржавни актери – привредна предузећа, хуманитарне организације, медији – ту ниједан актер, па ни Америка не може да претендује на доминацију. За Наја би катастрофалну грешку америчке спољне политике представљало ако би се она усредсредила само на прву шаховску таблу, а занемарила остале двије, прије свега ону трећу.

Америчка доминација није само војна, економија САД је по обиму велика као и наредне три заједно – јапанска, њемачка и британска. Са пет процената свјетског становништва, ова земља остварује 43 процента свјетске привредне производње, 40 посто свјетске производње у области високе технологије и 50 процената у области истраживања и развоја. И ако се погледају показатељи будућег раста, сви су повољни за Америку. Она је привредно динамичнија, демографски млађа и културно флексибилнија него ма који други дио свијета, наводи угледни амерички недјељник, оци-

јењујући да ће „вођство Америке, нарочито у односу на све старију и склеротичну Европу, наставити да расте”¹⁰.

У свом геополитичком есеју „Велика шаховска табла: Америка и остатак свијета”, некадашњи државни секретар и један од важних теоретичара геополитике, Збигњев Бжежински, дефинише америчке геополитичке циљеве: „Овај геополитички приступ има смисла само уколико служи интересима Америке, то јест краткорочно одржавање њеног статуса планетарне суперсиле и, дугорочно, еволуцији ка свјетској институционализованој сарадњи... Три велика геополитичка императива су овако резимирана: избјећи сударе међу вазалима и држати их у стању зависности која оправдава њихову безбједност; његовати послушност заштићених субјеката; спречавати варваре да формирају офанзивне савезе.

ЗАКЉУЧАК

На високим школама за државне чиновнике западноевропских држава XVII вијека предавана је камерална статистика, која је континуирано произишла из традиционалне дескриптивне политичке географије од периода великих географских открића. То је била мјешавина различитих података о државама – о територијама, границама, становништву, облику државног уређења, привредним гранама, војним снагама, дипломатији и финансијским ресурсима. Економска и трговинска питања заузимају све значајније мјесто у међународној политици развијених земаља. Отуда и термин „геоекономика” с којом се допуњује геополитички приступ, пошто се наглашава фундаментална улога економије у новој свјетској конфигурацији и заштити националних интереса великих сила.

Геополитичка дестабилизација повезана је са проходношћу старог „пута свиле” и западноевропског и америчког интереса. То је најзначајнија сфера за евроазијске интеграције у корист Запада. Данас се поставља питање како нове политичке доктрине интере-

¹⁰ *Геострајешке пројекције* су постале веома популарне у вријеме „Хладног рата” уз реструктурирање свјетског поретка. Семјуел Хантингтон у дјелу „Судар цивилизација” (1993) прогнозира да ће сукоби на идеолошкој основи бити замијењени сукобима на културној основи, дуж културно-цивилизацијских граница. „Западу” по њему пријете алијансе „Истока” православно-исламска и исламско-конфучијанска, тј. „Запад” преузима улогу свјетског хартленда.

сних сфера Запада у подручју Блиског и Далеког истока, односно подручју Кавказа и Средишње Азије, утичу на даљни ток геоекономске стабилизације. Користећи се новом доктрином, НАТО са војног гледишта улази у геоекономску сферу интереса, покушавајући да формира економски простор изван Европске уније. У свом геополитичком есеју „Велика шаховска табла: Америка и остатак свијета”, некадашњи државни секретар и један од важних теоретичара геополитике, Збигњев Бжежински дефинише америчке геополитичке циљеве: „Овај геополитички приступ има смисла само уколико служи интересима Америке, то јест краткорочно одржавање њеног статуса планетарне суперсиле и, дугорочно, еволуцији ка свјетској институционализованој сарадњи... Три велика геополитичка императива су овако резимирана: избјећи сударе међу вазалима и држати их у стању зависности која оправдава њихову безбидност; његовати послушност заштићених субјеката; спречавати варваре да формирају офанзивне савезе

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Taxlor, J. P. (1993), *Political Geography – World-Economy, National-State and Locality, Locality, Longman. London.*
- [2] Збигњев Бжежински: Велика шаховска табла: Америка и остатак свијета, ЦИД, Подгорица, 2000.
- [3] Mattews, H. G. (1977), *Radical and Third World tourism, Annals of Tourism Research, 4, 20–28.*
- [4] Mattews, H. G. (1991), *POLITICAL SCIENCE AND TOURISM, Annals of Tourism Research, 18. 120–135.*
- [5] Solidaritea (1999), *L'Asia Centrale e la nuova dottrina NATO, VII. N. 4, 15–17.*
- [6] Movlana, H., Smith, G. (1993), *Tourism in a Global Context, Journal of Travel Research, 31, 20–27.*
- [7] Радуловић Марко, На удару глобализације, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2004.
- [8] Трбојевић Петар: Општа економска географија света, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1959.
- [9] Живојиновић Драгољуб: Успон Европе (1450–1789), Матица српска, Нови Сад, 1989.
- [10] Грчић Мирко, Политичка географија, Географски факултет, Београд, 1991.
- [11] Јанев Игор, Културна дипломатија, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
- [12] Кедури Ели, Национализам, ЦИД, Подгорица, 2000.
- [13] Дугин Александар, Основи геополитике, Књига I, Геополитичка будућност Русије, Екопрес, Зрењанин, 2004.

Zdravko IVANOVIĆ, Miroslav DODAROVIĆ

FROM GEOPOLITICS TO GEO-ECONOMICS

Summary

The growing disproportion between the rates of population growth, national resources in the broadest sense – food, raw materials, intellectual potential, was the basis for British scholars seeking economic motivation geopolitical actions of nation states. Resources, labor, technology and capital, i. e. richness are the basis of knowledge and power, but also product knowledge and are able to create unity. Economic power derives from the economic potential and economic interests influence political decisions, but not entirely like a cause-effect relationship. Economic and trade issues occupied a more prominent role in international politics in developed countries. Hence the term „geo-economics“ amending the geopolitical approach, since it emphasizes the role of economics in the FOND new global configuration, and the protection of national interests of great powers. Geopolitical destabilization associated with mobility old „Silk Road“ and the Western European and American interests. It is the most important sphere of Eurasian integration in favor of the West. Today the question is how the new political doctrine of spheres of interest of the West in the Middle and Far East and the Caucasus and Central Asia, the impact on the further course of geo-economic stabilization. Using the new doctrine, from a military point of view NATO enters the sphere of geo-economic interests of trying to create economic space outside the European Union.

Key words: geo-economics, geopolitics, destabilizing, monopoly